

K R I T I K A

Olvasónapló – Budáról

Jó a regény, ha felkelti az olvasóban a teljesség érzését. Elméletben körülhatárolható, hogy mi ehhez a módszer, és gyakorlatban követhetők a technikai fogások. Így jó könyv is születet, és létrejöhet gyengén kotyogó fércmű.

A híres technikák* egyike a *vertikális szerkesztésmód*, a mélység és magasság érzékeltetése, mondjuk a társadalom dimenziójában: Tiborc, Bánk, a király alá-fölérendeltségének láttatása, vagy az érzelmek dimenziójában: pokoli mélységű indulatoktól fel a mennyei gyengéd érzésekig és vissza. Másik fogás, amikor *az időt hőmpölyögteti* az író, mint a családregegyekben, a múlt, a jelen és a jelenné vált jövő áramában érezni véljük a teljességet. Harmadik módszer: a *gazdálkodás a térrel*. Itt a szereplők mozgása behálózza a Földet Tibettől Los Angelesig. A három technika együtt is alkalmazható, fűszerezhető katasztrófákkal, halálokkal, vérrel, gyilokkal, szép szerelmekkel, bájos gyermekekkel és okos kutyákkal.

Ebben a könyvben** se vertikális szerkesztés, se hőmpölyögtetett idő. A tér, amit átfog, szűk: Buda, annak is egy része. Nincs fűszerezés vehemens szenvedéllyel, izgalmas akciókkal. És mégis!

A hetedik oldalon mintha mellbe vágnának, erősen kell szedni a levegőt, és a test ritkán hazudik. Nem ugrik be „izmusok”-nak, őszinte, ha megbetegszik, ha szokatlanul energikus lesz, és ha olvasás közben másképp kezd működni. A megváltozott fiziológia a megváltozott tudat hírhozója.

A csodatudat

Mit olvastam tehát az imént? Ezt: „Visszakerültél hát Budára, ahol születél. Ez csoda volt... az elviselhetetlen és soha véget nem érő éveket elviselted, és véget értek. Az történt, hogy a négy, nem, a negyven – nem: a négyszáz év véget ért, elfogyott. Nehémiás próféta átkot szórt a népére, mert nem tartották észben az Úr csodáit, amiket értük tett... teljesen reménytelen évek után...”

Vagyis a csoda tudatáról van itt szó és háláról, amiért csodák vannak. Ez az ember még észleli az ősi tartalmakat, amik mindannyiunk lelke mélyén talán épségben szunnyadnak – noha egyeseknél erre már rácementálódott a túl racionális pökhendiség. Ez utóbbi így is megfogalmazható: az önmagát modernnek hívó (valójában régen túlhaladott) felfogás azt a világlátást veszi komolyan, amiben a dolgok vagy térbeliek vagy gondolatiak, ami térbeli, az nem lehet gondolati, ami gondolati, az nem lehet térbeli, az anyag nem szellem, és a szellem nem anyag. Ebben a szemléletben bőszen munkálkodik a descartes-i karteziánus hasadtság.

Ami viszont itt olvasható, ebben a lézésritmust változtató könyvben, az valami más: Itt a dolgok EGY-be vannak szerkesztve, ugyanakkor mozgékonyak, aki írta, nem descartes-i, hanem már heisenbergi. Tudja, hogy a megfigyelt másként változik, ha

* Olvasom John Sutherland *Sikerkönyvek* c. munkájában. (Európa Kiadó.)

** Ottlik Géza: *Buda*. (Európa Kiadó, 1993.)

én figyelem, és megint másként, ha ő, hogy az anyag és a szellem határai határozatlanok. Magába szívta a XX. század elit kultúráját és ezenközben – ez is csoda – nem vesztette el az ősit.

A Nobel-díjas biokémikus, Francis Crick írja (Az élet mikéntje c. könyvében): szüntelen megdöbben azon, milyen kevéssé érintették meg a humán kultúrát azok az elképesztő felismerések, például a tér-idő távlatok, amiket a természettudomány már jó ideje elének tár teljes súlyával. Egy-egy zsolttár soraiból néha kitetszik, hogy a szerző itt felfogott valamit, fogékony lehetett az egészre, a végtelenre. Crick tényei a rettentő távlatokról, nagyságokról szólnak, a nem elképzelhető, de mégis meglévő realitásokról, amik önmagukban csodák. Például, hogy tejútrendszerünk csillagainak száma tíz a tizenegyedik hatványon, és ehhez a tejútrendszerhez hasonló tejútrendszerek száma tíz a tizedik hatványon. Ezt a mennyiséget és téri nagyságot ép ésszel nem lehet felfogni. Valamit talán át lehet élni belőle, ahogyan a zsolttárírók némelyike. A férckönyv mozgathatja a szereplőit Hongkongtól a Jöreménység fokáig, mégsem éreztetni meg a végtelent. Nemcsak kifelé a térbe, hanem befelé, az anyag parányi részecskéinek végtelenjébe is halad a mozgás, és ami Ottlik írásában jellegzetes, az a *harmadik fajta végtelen*: a bonyolultság végtelenje. Ezért nem „olvasmányos”, ezért kell vissza- és újra visszatérnie egy-egy élményéhez, ismét elmondani, hiszen a belső világ, ez a harmadik fajta végtelen éppúgy realitás és éppúgy alig befogható, mint a Crick emlegette tér-idő távlatok. De ráérezni lehet.

A természettudós nem használja a „csoda” szót, de talán elvárna ő is, hogy az író, a művész észrevetesse a csodát, készítsen elő annak tudatára.

Ezerféle a csodálatosság, az is az, hogy Ottlik el tudta viselni ép lélekkel az elviselhetetlen éveket. A soha véget nem érőnek tűnő polgárletaposottságot is, azt, amiért Márai elmenekült innen. Nemcsak négy évről vagy az elmúlt negyvenről, vagy negyszáz esztendőről van szó, hanem történelmünk egészének személyiséget nyuvasztó mivoltáról.

A befeléfordultság

Álmainkon át a belső élményvilág felé fordulunk. Ottlik mintha mindig álmodna, legalábbis mintha az álom és az ébrenlét küszöbén lenne, amikor ír. Az álmok mindenkinél főleg képekben jelentkeznek, ritkábban szóba és metaforákba öltöznek, fittyet hányva a formális logikának. Mélyebb a „logikájuk”, elrendezettségük, épp, mint Ottlik befelé forduló világának. Így természetesen Both Benedek-Ottlik a könyvben festőművész. Hogyan is lehetne más, amikor képekben és metaforákban gondolkodik, miközben kínlódik a szavakkal. Medve Gáborral mondatja: „A szavak természetesen használhatatlanok mindenképpen – a jövőendő idők első feladata lesz eltörölni a nyelvet.” Ez ugyan nem valószínű, mégis jó érzés ríogatni ezt a merev és prostitúálódott sereget, a szavakat. Utálatosan regnálnak a mozgékony gondolat felett, lehátrolnak, holott az életben „minden folyik”, ahogyan Herakleitosz mondja, de a szó megakadályozza, hogy a maguk folyékonyágában mutassuk a dolgokat. S miközben szívből utáljuk izoláló terrorjukat, őket magukat mégis cirógatjuk, rájuk, a szavakra vagyunk utalva.

Mindenkinek, aki befelé forduló, az az egyik jutalma, hogy a maga világában „látunk”. Tudatosulhatnak benne az én-változások, az én-fordulók, a jelentős belátások, a sorsfordító élmények és ezek színhelyei, amik a külső szemlélőnek nem sokat mondanak. Ha lefilmezte volna valaki Both Benedek-Ottlik énfordulóinak színhelyeit,

csak egy közönséges hajóút lenne a filmen; Mohács felé halad a vízi jármű, és néha pöfög a hajógép. Azután látni lehetne a második emeleti folyosó egyik emeleti ablakát, az ébresztő előtt, reggeli megvilágításban ott ácsorogna valaki. Mindannyiunknak lehetnek helyszínei, ahol jelentős üzenetet kaptunk a sorstól, de ezek a percek és képek nem mindenkiben tudatosulnak, ha mégis, akkor hamar elfelejtődnek. Az író meg ilyenekből táplálkozik. A test vegetációja jól őrzi a régi észleleteket, érzékeléseket, emóciókat, hajszálnyi árnyaltsággal a komplex helyzeteket. Bár lesüllyedhetnek ezek évtizedekre, de föl lehet hozni őket, talán álruhában jönnek a képek, épp, mint az álmokban. Mondhatnánk, hogy jó az író emlékezete. Azért itt másról is szó van. Both Benedeket ötven év múlva is fájdalomosan érinti, hogy egyik osztálytársát, Formest a másik főreálba helyezték. Ennek fél évszázada! De érzi.

Vagy ott az az épület, a pécsi főreál homlokzata. Ötvenhat esztendővel azelőtt amatőr kép készült róla. A szerző nézi, megnézi becsületesen, és a kép tisztán közli azt, amit ott és akkor érzett, hogy milyen a világ, levegős labirintus és „...verjenek agyon, ha ma, ötvenhat év múlva, nem ugyanazt érzem a képről”. „Ma is ráismerve egy még előbbi »levegős labirintus« és semleges rend-érzésre, amivel három-, négy- vagy öt éves koromban nézhettem, életemben először látva ilyen masszív, tagolt, értelmes, négy-szintes épületet... Vagy ezt már mondtam? Nem baj, nem akarom azt képzelni, hogy szavakkal el tudom mondani.”

„Hogy apja elesett

Boszniában, Medve erről (kétéves volt akkor) csak utólag értesült, avval se tudott mit kezdeni.”

Az ám! Merre vannak az apák? Jószerével ennyi róluk az említés, amit idéztem. Pedig a fejezetek a kisgyerekkor első eszmélkedésétől öregkorig szólnak. Anyák, nagyanyák, nőrokonok, Márta, Veron itt vannak, és a fiúk meg a katona felettesek. Az *Iskola a határonban* is így volt. Mintha ezeket a fiúkat senki se nemzette volna.

Masculin ösök nincsenek, hanem ezek a régi fiúk nagyon is tartásos férfiak, erős identitással. A modern lélektan megfigyelései szerint az apa hiánya baj. A mai fiúk krónikus apahiányban szenvednek, lelki felnövésük, önmaguk kiküzdése ezért sokkal fájdalmasabb és nehezebb (manapság háromszor annyi kisfiú és fiatalember követ el befejezett öngyilkosságot, mint ahány korukbeli lány!), mint a régieknek volt. Mondjuk, Ottlikék korosztályának. A mai fiúgyerekeket nők veszik körül bölcsődében, óvodában, iskolában, sok családban az apák nincsenek jelen, vagy perifériális helyet foglalnak el a nevelésben. Még csak agresszió se támadhat fel a fiúgyerekben apja iránt. „A fiúban gyűlölet támad az apa ellen”, mondja a tibeti halottaskönyv, és arra figyelmeztet: tekintsd apádat gurunak. Csakhogy a guru és a tanítvány kapcsolata szüntelen *küzdelem és konfrontáció*. De hogyan tanuljon küzdeni a mai fiúcska, ha apa-guru nincs, ha mégis van, akkor olyan lágy, hogy harcolni sem érdemes vele. Nem jelent kihívást. A természet roppant csavarása az, hogy miközben a kölyök szeretné az „öreget” letaszítani a trónról, kilökní a falkavezér-szerepből, persze finomabb módszerekkel, mint ősmajom őseink tették, valami igen finom szemcséjű eredendő gyűlölet van itt jelen (mondaná Robert Musil), csakhogy az a *ragaszkodás!* A kölyök az apát szereti, bámulja, felnéz rá. Állandóan az ellentétes érzelmeket kell összeegyeztetnie önmagában. És ez tudattalan, ám roppant értékes „agressziót kezelő” tanulási folyamat. A sima, a paradicsomi apa-fiú kapcsolat nem igazi előny a kölyök számára, hanem a birkózás – az igen!

Apák nincsenek Ottliknál, de vannak apa-imágók, vadbarom és emberséges katonák, tisztek, tiszthelyettesek. Ezekkel az őskövület-férfiakkal komoly és sajátos belső küzdelmet lehet vívni, nem a szeretet kap itt helyet, hanem a moccsanatlan túrés, az önuralom, az akarat, a fejelem, a próbatételek. Ezekről az apa-imágóktól a szenvedéshez kapnak masszív edzést a kölykök.

Ártatlan homoerotizmus,

aminek az ég világán semmi köze nincs a szexuális eltévelyedéshez. Rácsodálkozás ez „a szép”-re, ahol a csodáló és a csodálkozásra okot adó egyaránt fiú Medve Gábor és Hilbert Kornél kapcsolatáról van szó. Ha ennek mégis lenne a szexushoz köze, akkor talán annyi, hogy a lány, akibe majd a fiút csodáló fiú egyszer szerelmes lesz, az a lány egyben-másban formázni fogja az egykor megcsodált fiút. Tonio Kröger szerelme – Ingeborg – a szőke, kék szemű lány is hasonlított Hans Hansenre, Tonio kamaszkori „fiúszermére”.*

Medve, amikor először meglátta Hilbert Kornélt, Lexit, a haranglábnál, a szépségében, a tartásában, a félmosolyában azonnal egy ősi, öröktől fogva meglévő mintára ismert, s ez néven nem nevezhető nyugalommal és boldogsággal, szomjúsággal és kielégüléssel, zűrzavaros izgalommal és sugárzó tiszta békével töltötte el. „Magyarán, bele-szeretett, mint valaha a lányos képű, undok kis képmutató Tóth Tiborba.”

Toniónak is elég volt megpillantania Hans Hansent, hogy vágyakozást érezzen, amely ült a mellén és égette a szívét. Ha az embernek olyan kék szeme lenne, gondolta, és olyan szép rendben és boldog közösségben élne mindenkivel a világon, mint Hans! „Szerette őt először is azért, mert szép volt.” Feltűnően csinos, jó alakú, széles vállal, keskeny csípővel, nagyon szőke, akárcsak Lexi. Tonio Kröger ellenben nagyon barna, akárcsak Medve.

Lexi színjeles, háromstráfos, iskolájuk legjobb futója. A kamaszos, agresszív handabandázásra azt mondja nyugtatóan, kedvesen: „Ez nálunk már nem divat, Medve”. Lexit nem szokás letolni. Még a lilára borotvált képű marcona százados is kivillantja sok fehér fogát, ha Lexire pillant.

Akárcsak Hans Hansen: „Tanárai szinte szerelmesek voltak belé; keresztnéven szólították... osztálytársai a kedvében jártak, az utcán pedig az urak és hölgyek megállították, megmarkolva dán matrózsapkája alól kigöndörödő lenszőke üstökét, így szól-tak hozzá:

– Szervusz, fiam, Hans Hansen, de helyes a frizurád! Színjeles vagy még mindig...”

A két rajongó

Ottliknál Medve Gábor, Thomas Mann-nál Tonio Kröger, akiket elvarázsol „a szép” különösége – történetesen egy szőke fiúcska porhüvelyében mutatkozva. Mint két barna árnyék, folyvást kísérnék amazokat. Tonio a kocsit szélén ácsingózik, várakozik iskola után, sétálni szeretne Hansennel. Medve meg a vesztiből felé iparkodik Lexi után, hogy azt a rövid folyosós szakaszt is együtt tegyék meg.

Az árnyék önmagát kevesebbre tartja, mint akit kísér, mint aki fényben van. Lexi soha nem magyarázkodott, nem mentegetőzött, kicsit szigorú kék szemű viking, csupa

* Tonio Kröger. Thomas Mann: Elbeszélések. Magyar Helikon, 1961.

győzelem mindenütt, mint aki soha nem esett át megaláztatásokon, gyalázaton. Ehhez képest Medve – így hitte magáról – csak egy magyarzkodó, begyulladó tróger. „Ha olyan lehetnék, mint tel”, ezt már Tonio mondja, természetesen a „te”: Hans Hansen.

A rajongók persze verset írnak. Hogyan is lehetne ez másképp. De azt attitűdjük különbözik, amint két írójuk is más. Amennyivel markánsabb, férfiasabb Ottlik a gyanúsán feminin, érzelmes Thomas Mann-nál, annyival markánsabb Medve Gábor Tonio Krögernél. Medvének a kiemelkedő sporteredmények azért kellettek, hogy hagyják őt békében verset írni. Amíg összehoz 4-4-3-3 rímelő sorral egy szonettet, ahhoz nyugalomra és sok időre van szüksége. Hosszú elmerengésre, tunya ábrándozásra. Hamar megrugdosták volna a bambuló, ábrándos verselő kamaszt ott a katonaiskolában a társai – ha nem elég erős. Akár a dúr-hangnem, kemény ez a közeg.

Tonio költői közege moll-ban jelentkezik. „A szökőkút, az öreg gesztenyefa, a hegedű és távolban a tenger... ezekben valósággal átlényegült, belső élete csupa ilyen dolgok közt játszódtott le, mert az ilyenek nevei hatásosan alkalmazhatók versekben.”

A gesztusok, magatartások is másfélék. Medve rajongása tárgyát 100 méteres síkfutásban az atlétikai pályán szorongatja, nyílt, masculin küzdelemben. Elsőre kikap (anima-alávetettség), aztán megveri Lexit, hol így, hol úgy alakul az edzés, miközben egyre javul a két fiú időeredménye. Két jó viking.

Tonio gesztusai a konzulné szalonjában puhányak. A tánciskolában botladozik, francia négyest táncolva belegabalyodik a kislányok négyesébe. Elvárzsolódott, mert Ingeborgot látva olyasmit érzett, aminőt régebben, ha meglátta Hansent. Máskor megromantizáló érzélgősséggel lesi őket, Ingeborgot és Hansent, az üvegajtón át, szinte alattomban.

A két rajongó abban viszont ismét hasonlít egymásra, hogy rajongásuk tárgyát a saját életformájukba akarják bevonni, szellemibb világba, ahol nem minden olyan magától értetődő, mint a versenyeken és a lovaglórákön. Tonio Don Carlost akarja elolvasztatni Hansennel, de a fiú inkább lovaglórákön jár, és egyenest kijelenti, ő bizony megmarad a lovasszakkönyvénel. Olyan szép képek vannak benne!

Hilbert néha unja, máskor udvariasan figyelni és tiszteli Medve magasröptű fejtegetéseit. És amikor már az olvasó is kezd beleszeretni a szép Hilbert Kornélba, a fess vikingbe (Hansent nem fenyegeti ez a veszély, túl édeskés és nyálás), akkor jön az a jelenet, amin az olvasó ordítva vihog, röhög, olyan érzése keletkezik, mintha a színpad királynőjéről, valami vérbő szépségről kiderülne, hogy a hátulsó fele, háta-lába-ülepe papírmáséból készült. Arról van itt szó, hogy Medve, a versíró atléta Ady verseit értette, szerette. Ámde Hilbert „költővé képzése” roppant nehézségekbe ütközött. Hiába volt Lexi „amúgy” okos, ez a látás- és érzésmód hidegen hagyta, semmit nem értett belőle, minden lepergett róla. „A Jóisten áldjon meg, soha nem mondogattak neked valami verset, rigmust, a dajkád, pici korodban, Lexi?” kérdi kétségbeesetten Medve. „Lánc-lánc-eszterlánc, Bujj, bujj, zöld ág”... Nem. Lexi semmi ilyesmire nem emlékszik. Hosszas unszolás. Semmi eredmény. Végre, végre! Valami vers-múlt mégis felmerül Lexiben. Ez:

„– Szeretem én magát nagyon, Mert fekete szeme vagyoni!

Ahogy ezt Hilbert kissé hadarva, nem is jól érthetően, szinte csak felmondta, mint egy leckét: nem hangzott túl szívbe markoló költeménynek. Medve mégis a színt tisztázni akarta:

- Fekete?
- Fekete.

Jól értettük, fekete. És, szeme vagyon.”

A rajongás tárgyai, Lexi és Hans, akiket nem sarkantyúz a mélyebb megismerés, ők a tanárok kedvencei, „...akiknek a Szellemre semmi szükségük nincs” (Th. Mann), hiszen amúgy is boldogok, szókék, vikingek, mindenki szereti őket, úsznak, lovagolnak, vitorláznak, akár a hősök. Bár némely lélekrészük olykor papírmáséból készült. No, de nem baj.

Mohás Livia

Márai Sándor: Vasárnapi krónika

Márai Sándor *Vasárnapi krónika* című kötetének újrakiadása „másfajta” íróval ismertet meg bennünket. Az irodalomtörténet számon tartja például az *Egy polgár vallomásainak* korszakos jelentőségét, az olvasók felfedezik a *Napló* kötetek írói és gondolati értékeit, de mindig eléggé árnyékban maradt az író publicisztikája, még a kötetben napvilágot látott cikkek jelentős részéről is megfélekedtek. Rónay László Márairól írt könyvében a veszélyes és veszélyeztetett „új kor” sejtelmét érzi az író cikkeiben 1937-től, Szegedy-Maszák Mihály pedig a spengleri tétel, a nyugati kultúra alkonya kapcsán idézi a Vasárnapi krónika cikkeit. Pomogáts Béla a Márai-breviáriumban határozottan kiemeli a *Búcsú – előszó helyett* című írást a Vasárnapi krónikából, lezárva vele az írói pálya harmincas évekbeli szakaszát. („Most, amikor sötétedni kezd a drága táj fölött, mely második hazám volt, s melynek földrajzi neve Európa: behunyom szemem, hogy jobban lássam egy pillanatra, s nem akarom elhinni, hogy ez a búcsú.”) A kötet írásait maga az író is fontos kordokumentumnak nevezi jegyzetében, fontosnak tartja a cikkek megjelenési időpontját. Az 1936-tól 1943-ig megjelent cikkek „stiláris zökkenőiert” elnézést kér olvasóitól, így érzi hitelesebbnek a szöveget, ezért nem változtatott. Fontosabbnak tartotta az igazságot és a hűséget a stílus szépségénél. Az újraolvasás kapcsán pedig figyeljünk a jellegzetes Márai-motívumok megjelenésére, a más művekkel való összefüggésre és a publicisztikai jellegben való felülemelkedésre.

Búcsúzni kényszerül az író a szeretett Európától, a hajdani élmények és felfedezések, a „közös műveltség” színhelyétől, Párizstól, Londontól, Genftől 1939 szeptember 3-án. Igen, az *Egy polgár vallomásainak* írója – a korábbi európai pillanatoktól búcsúzik, a *Napnyugati őrző*nek „vége”, nagyon messzire kerültek tőle a londoni kémények, gyepek, a tengerizű levegő és „a szabadság kalandjának íze”. A kötet élére helyezett „búcsú” egyértelműen felnagyítja a személyességet, a líraiságot. Az elválni nem tudás és a kötelező búcsú vitatkozik egymással, a hajdani béke fényei az eljövendő háború árnyékával. Csaknem költői megjelenítő erővel idézi az európai tájak feledhetetlen emlékét, Svájc havasait és Bretagne vörös szikláit, fájón leltároz és mint egy versben felkiált („látlak, látlak és még egyszer idézlek, Európa!”). A kötet bevezető cikkében is – mint más Márai-művekben is – Európa, az európai örökség, Európa arcai kulcsszóként kerülnek elő, sugárzásuk van. Másrészt világosan szeretne fogalmazni: elválasztani egymástól a „darált és szajkolt pártprogramok” Európáját a másik, az igazi Európától, mely az értelem, a szellem világa, Rembrandt, Goethe és Arany János világa. Márai mindig hivatkozik Európára, az európai szellemre, európai lélekre: például 1936. december 25-én Briand és a pán-európai gondolat kapcsán. Vagy 1937. augusztus 29-én